

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته فلسفه و کلام اسلامی

گرایش فلسفه و کلام

عنوان:

معرفت فطری از دیدگاه شیخ اشراق، آیت الله شاه آبادی (ره) و

امام خمینی (ره)

استاد راهنما:

دکتر مهدیه السادات مستقیمی

استاد مشاور:

دکتر اقدس یزدی

نگارنده:

مژگان فتاحی

زمستان ۱۳۹۱

تقدیم به

مهدی فاطمه، همو که در هنگامه‌ی ظهور پرپرکتش با هر کسی به
زبان فطرتش سخن می‌گوید.

و تقدیم به

همه‌ی آنان که گمنام زمین و مشهور آسمان‌هایند.

تقدیر و تشکر

سپاس خداوند علیم را که خارج کننده‌ی از ظلمات جهل به سوی روشنایی علم و بصیرت است. و با تشکر از اساتید بزرگوارم سرکار خانم دکتر مستقیم‌ی و سرکار خانم دکتر یزدی که راهنمایی شایسته در طریق علم و ایمان‌اند. و با تشکر از پدر و مادر عزیزم که دعای خالصانه‌شان همواره بدرقه‌ی راهم بوده است.

چکیده

انسان از راه‌های گوناگون به شناخت حقایق نائل می‌آید. هر یک از شناخت‌ها ویژگی‌های خاصی دارد که آن را از شناخت‌های دیگر ممتاز می‌سازد. یکی از انواع شناخت، معرفت فطری است که موافقان و مخالفانی در میان اندیشمندان مختلف دارد. در این پژوهش به بررسی مفهوم و معنا، شاخصه‌ها، اثبات، مصادیق و جایگاه معرفت فطری از میان دیگر معرفت‌های بشری از دیدگاه شیخ اشراق، آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) و امام خمینی (ره) می‌پردازیم. اهمیت معرفت فطری و جایگاه مهم آن در معرفت‌شناسی فلسفی و با توجه به تأثیر تبیین این معرفت در گشودن برخی از گره‌های معرفتی و وجود خلأهای پژوهشی محسوس پیرامون این بحث، از جمله دلایل ضرورت پرداختن به این پژوهش است. از نظر شیخ اشراق معرفت فطری، معرفتی بدیهی، عمومی، یقینی و بی‌نیاز از استدلال است. از خصائص نظریه‌ی معرفت فطری در مکتب اشراق، این است که معرفت به محسوسات نیز، معرفتی فطری قلمداد می‌شود. و تمامی معرفت‌های غیرفطری مبتنی بر معرفت فطری تلقی می‌شود. در دوران معاصر نظریه‌ی معرفت فطری آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) که به فیلسوف فطرت اشتهار یافته‌اند نیز نقطه‌ی عطفی در نظریه‌پردازی پیرامون این مسئله محسوب می‌شود. برخی از شاخصه‌های مهم معرفت فطری از دیدگاه این اندیشمند عبارت است از: بدیهی بودن، عمومی بودن، تغییرناپذیری و خطاناپذیری. از جمله مصادیق معرفت فطری از نگاه ایشان: معرفت به خویشتن، معرفت به وجود خداوند و صفات او، معرفت به نبوت و ولایت و معرفت به معاد می‌باشد. آنچه که ایشان در این عرصه ارائه می‌نماید، نوآوری شگرفی است که نشان از توانمندی بالای این نوع معرفت و گستردگی مصادیق آن دارد. از نقاط برجستگی کار ایشان آن است که با بهره‌گیری از گرایشات فطری و قاعده‌های عقلی، فطری بودن برخی از معارف را اثبات نموده‌اند. امام خمینی (ره) که از شاگردان برجسته‌ی آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) است، با بهره‌گیری از آموزه‌های استاد در باب معرفت فطری با ارائه‌ی همان شاخصه‌ها و مصادیق، بر غنای این نظریه افزوده و نوآوری‌هایی هم در این باب داشته‌اند. از جمله نوآوری‌های ایشان: اثبات توحید خداوند و ولایت در مفهوم عرفانی آن است.

کلید واژه‌ها: فطرت، معرفت فطری، گرایش فطری، شیخ اشراق، شاه‌آبادی، امام خمینی.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۱
۱. فصل اول: فصل کلیات	
۱-۱. تبیین مسأله	۴
۲-۱. سؤالات پژوهش	۵
۳-۱. فرضیه‌های پژوهش	۵
۴-۱. اهمیت (ضرورت) پژوهش	۶
۵-۱. سابقه و پیشینه‌ی پژوهش	۷
۶-۱. اهداف و کاربردهای پژوهش	۸
۷-۱. روش پژوهش	۸
۸-۱. احوال و آثار شیخ اشراق	۸
۱-۸-۱. نظام فلسفی سهروردی	۱۰
۹-۱. احوال و آثار آیت‌الله شاه‌آبادی (ره)	۱۱
۱۰-۱. احوال و آثار امام خمینی (ره)	۱۳
۲. فصل دوم: فطرت و معرفت فطری در لغت، اصطلاح، آیات و روایات	
۱-۲. فطرت در لغت	۱۷
۱-۱-۲. فطرت به معنای ابداع و ایجاد اولیه	۱۷
۲-۱-۲. فطرت به معنای خلقت خاص	۱۷
۳-۱-۲. فطرت به معنای سرشت، طبیعت و دین	۱۸
۴-۱-۲. فطرت در زبان فارسی	۱۸
۲-۲. معنای اصطلاحی فطرت و فطری	۱۸
۱-۲-۲. فطرت در اصطلاح منطقی	۱۸
۲-۲-۲. فطرت در اصطلاح فلسفی	۱۹

- ۱۹.....۱-۲-۲-۲ فطرت در فلسفه‌ی غرب.....۱۹
- ۱۹.....۱-۱-۲-۲-۲ دیدگاه افلاطون.....۱۹
- ۲۰.....۲-۱-۲-۲-۲ دیدگاه دکارت.....۲۰
- ۲۱.....۳-۱-۲-۲-۲ دیدگاه کانت.....۲۱
- ۲۲.....۲-۲-۲-۲ فطرت در فلسفه‌ی اسلامی.....۲۲
- ۲۲.....۱-۲-۲-۲-۲ دیدگاه ابن‌سینا.....۲۲
- ۲۳.....۲-۲-۲-۲-۲ دیدگاه ملاصدرا و برخی از پیروان و شارحانش.....۲۳
- ۲۳.....۱-۲-۲-۲-۲ دیدگاه ملاصدرا.....۲۳
- ۲۳.....۲-۲-۲-۲-۲ دیدگاه علامه طباطبایی.....۲۳
- ۲۳.....۳-۲-۲-۲-۲ دیدگاه استاد مطهری.....۲۳
- ۲۳.....۴-۲-۲-۲-۲ دیدگاه استاد مصباح.....۲۳
- ۲۴.....۳-۲-۲ فطرت در اصطلاح عرفانی.....۲۴
- ۲۴.....۱-۳-۲-۲ دیدگاه ابن‌عربی.....۲۴
- ۲۴.....۲-۳-۲-۲ دیدگاه عزالدین نسفی.....۲۴
- ۲۵.....۴-۲-۲ فطرت به معنای عام و خاص.....۲۵
- ۲۶.....۳-۲ معنانشناسی فطرت و معرفت فطری در زبان قرآن و روایات.....۲۶
- ۲۶.....۱-۳-۲ معنای قرآنی فطرت.....۲۶
- ۲۷.....۱-۱-۳-۲ معانی فطر.....۲۷
- ۲۷.....۱-۱-۱-۳-۲ فطر به معنای شکافتن و شکافته شدن.....۲۷
- ۲۷.....۲-۱-۱-۳-۲ فطر به معنای آفرینش.....۲۷
- ۲۸.....۲-۳-۲ تفسیر آیه‌ی فطرت.....۲۸
- ۳۰.....۳-۳-۲ معرفت‌های فطری در قرآن.....۳۰
- ۳۰.....۱-۳-۳-۲ معرفت فطری اجمالی به حقایق قرآن.....۳۰
- ۳۱.....۲-۳-۳-۲ معرفت فطری به خداوند.....۳۱
- ۳۲.....۳-۳-۳-۲ معرفت فطری به خویشتن (خودآگاهی فطری).....۳۲

- ۳۲..... معرفت فطری به معاد..... ۴-۳-۳-۲
- ۳۳..... معرفت‌های فطری در روایات..... ۴-۳-۲
- ۳۴..... معرفت فطری به دین..... ۱-۴-۳-۲
- ۳۴..... معرفت فطری به خداوند..... ۲-۴-۳-۲
- ۳۴..... معرفت فطری به توحید..... ۳-۴-۳-۲
- ۳۵..... معرفت فطری به خالقیت و رازقیت خداوند..... ۴-۴-۳-۲
- ۳۵..... معرفت فطری به ربوبیت خداوند..... ۵-۴-۳-۲
- ۳۵..... معرفت فطری به نبوت و امامت..... ۶-۴-۳-۲
- ۳۵..... فطرت و طینت..... ۵-۳-۲
- ۳۸..... تحلیل و بررسی..... ۴-۲

فصل سوم: ماهیت معرفت فطری و ادله‌ی مربوط به آن

- ۴۰..... فطرت و معرفت فطری از دیدگاه شیخ اشراق..... ۱-۳
- ۴۰..... فطرت از دیدگاه شیخ اشراق..... ۱-۱-۳
- ۴۲..... معرفت فطری از دیدگاه شیخ اشراق..... ۲-۱-۳
- ۴۲..... مقسم اقسام فطری و غیر فطری از دیدگاه شیخ اشراق..... ۱-۲-۱-۳
- ۴۳..... تعریف بدیهی..... ۲-۲-۱-۳
- ۴۴..... بدیهی و امکان خطا..... ۳-۲-۱-۳
- ۴۴..... ملاک بداهت..... ۴-۲-۱-۳
- ۴۴..... اقسام بدیهی..... ۱-۴-۲-۱-۳
- ۴۷..... ملاک بداهت تصورات..... ۱-۱-۴-۲-۱-۳
- ۴۸..... ملاک بداهت تصورات از دیدگاه شیخ اشراق..... ۱-۱-۱-۴-۲-۱-۳
- ۵۰..... ملاک بداهت تصدیقات..... ۲-۱-۴-۲-۱-۳
- ۵۰..... ملاک بداهت تصدیقات از دیدگاه شیخ اشراق..... ۱-۲-۱-۴-۲-۱-۳
- ۵۱..... اثبات بدیهیات..... ۵-۲-۱-۳

- ۵۳..... ۳-۱-۲-۱-۵-۱. دلیل شیخ اشراق در اثبات بدیهیات.....
- ۵۳..... ۳-۱-۳. تحلیل و بررسی.....
- ۵۴..... ۲-۳. فطرت و معرفت فطری از دیدگاه آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) و امام خمینی (ره).....
- ۵۴..... ۱-۲-۳. فطرت از دیدگاه آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) و امام خمینی (ره).....
- ۵۵..... ۱-۱-۲-۳. معنای فطرت.....
- ۵۵..... ۱-۱-۲-۳. فطرت به معنای خلقت خاص.....
- ۵۵..... ۲-۱-۲-۳. فطرت به معنای ایجاد.....
- ۵۵..... ۱-۲-۱-۱-۲-۳. نسبت فطرت با وجود انسان.....
- ۵۸..... ۲-۲-۳. شاخصه‌های معرفت فطری.....
- ۵۸..... ۱-۲-۲-۳. عمومیت داشتن.....
- ۶۰..... ۲-۲-۲-۳. بدیهی بودن احکام فطرت.....
- ۶۱..... ۳-۲-۲-۳. خطاناپذیری.....
- ۶۱..... ۴-۲-۲-۳. بالقوه بودن.....
- ۶۲..... ۳-۲-۳. ماهیت معرفت فطری از دیدگاه آیت‌الله شاه‌آبادی و امام خمینی.....
- ۶۲..... ۴-۲-۳. تحلیل و بررسی.....
- ۶۳..... ۳-۳. دلایل وجود معرفت فطری.....
- ۶۳..... ۱-۳-۳. ادراک وجدانی.....
- ۶۶..... ۲-۳-۳. دلیل عقلی.....
- ۶۶..... ۱-۲-۳-۳. برهان تضایف.....
- ۶۷..... ۲-۲-۳-۳. برهان اجماع عام.....
- ۶۸..... ۳-۳-۳. دلیل نقلی.....
- ۶۸..... ۱-۳-۳-۳. مستندات آیات و روایات.....
- ۶۹..... ۲-۳-۳-۳. مستندات روانشناسان.....
- ۷۰..... ۴-۳. تحلیل و بررسی.....
- ۷۱..... ۵-۳. مقایسه‌ی دیدگاه شیخ اشراق، آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) و امام خمینی (ره).....

فصل چهارم: اقسام فطرت و عوامل احتجاب و شکوفایی آن

- ۷۴ ۴. اقسام فطرت.....
- ۷۴ ۴-۱. اقسام فطرت از دیدگاه شیخ اشراق.....
- ۷۵ ۴-۲. اقسام فطرت از دیدگاه آیت‌الله شاه‌آبادی (ره).....
- ۷۵ ۴-۲-۱. فطرت عاشقه.....
- ۷۶ ۴-۲-۲. فطرت عالمه.....
- ۷۷ ۴-۲-۳. فطرت عادلّه.....
- ۷۷ ۴-۲-۴. فطرت کاشفه.....
- ۷۸ ۴-۲-۵. فطرت شناختی و فطرت گرایشی.....
- ۷۹ ۴-۲-۶. فطرت اولیه و فطرت ثانویه.....
- ۸۱ ۴-۳. اقسام فطرت از دیدگاه امام خمینی (ره).....
- ۸۱ ۴-۳-۱. فطرت مخموره.....
- ۸۴ ۴-۳-۲. فطرت محجوبه.....
- ۸۶ ۴-۴. حجاب‌های فطرت.....
- ۸۹ ۴-۴-۱. عوامل احتجاب فطرت.....
- ۸۹ ۴-۴-۱-۱. حجاب‌های ظلمانی.....
- ۸۹ ۴-۴-۱-۱-۱. غلظت طبیعت، انحراف نطفه و تربیت ناصحیح.....
- ۹۱ ۴-۴-۱-۱-۲. مجالست با اهل حجاب.....
- ۹۲ ۴-۴-۱-۱-۳. حبّ دنیا.....
- ۹۴ ۴-۴-۱-۱-۴. گناه و اسارت در بند شهوات.....
- ۹۴ ۴-۴-۱-۱-۵. جهل مرکّب.....
- ۹۵ ۴-۴-۱-۱-۶. علم.....
- ۹۵ ۴-۴-۱-۲. حجاب‌های نورانی.....
- ۹۶ ۴-۴-۲. عوامل شکوفایی فطرت.....

۹۷..... ۵-۴. تحلیل و بررسی.....

۹۸..... ۶-۴. مقایسه‌ی دیدگاه شیخ اشراق، آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) و امام خمینی (ره).....

فصل پنجم: مقولات فطری

۱۰۰..... ۵. اقسام مقولات فطری.....

۱۰۰..... ۵-۱. معرفت‌های فطری.....

۱۰۰..... ۵-۱-۱. معرفت فطری در قالب حضوری.....

۱۰۰..... ۵-۱-۱-۱. معرفت فطری حضوری به محسوسات.....

۱۰۶..... ۵-۱-۱-۲. معرفت فطری حضوری به خویشتن.....

۱۰۸..... ۵-۱-۱-۳. معرفت فطری حضوری به خداوند.....

۱۱۱..... ۵-۱-۱-۳-۱. تفات علم شهودی و علم فطری به خداوند از دیدگاه امام.....

۱۱۲..... ۵-۱-۲. معرفت‌های فطری در قالب علم حصولی.....

۱۱۲..... ۵-۱-۲-۱. معرفت فطری حصولی به برخی از تصورات و تصدیقات.....

۱۱۳..... ۵-۱-۲-۲. معرفت فطری حصولی به خداوند.....

۱۱۶..... ۵-۱-۲-۲-۱. شبهات پیرامون خداشناسی فطری.....

۱۱۶..... ۵-۱-۲-۲-۱-۱. عدم وحدت ارباب ادیان.....

۱۱۷..... ۵-۱-۲-۲-۲-۱. عدم وحدت عامه‌ی افراد.....

۱۱۷..... ۵-۲. گرایش‌های فطری.....

۱۱۸..... ۵-۲-۱. رابطه‌ی گرایش‌های فطری با معرفت‌های فطری.....

۱۱۹..... ۵-۲-۲. اثبات وجود خداوند.....

۱۲۰..... ۵-۲-۲-۱. گرایش فطری به خداوند.....

۱۲۲..... ۵-۲-۲-۲. فطرت عشق.....

۱۲۳..... ۵-۲-۲-۲-۱. عشق به کمال مطلق.....

۱۲۴..... ۵-۲-۲-۲-۱-۱. اشکال به دلیل و پاسخ آن.....

۱۲۷..... ۵-۲-۲-۲-۲. عشق به علم مطلق.....

- ۱۲۸.....۳-۲-۲-۵. فطرت انقیاد (گرایش به خضوع در برابر عظیم)
- ۱۲۹.....۱-۳-۲-۲-۵. اشکال به دلیل و پاسخ آن
- ۱۳۰.....۴-۲-۲-۵. فطرت رجاء (امید)
- ۱۳۱.....۳-۲-۵. اثبات توحید
- ۱۳۱.....۱-۳-۲-۵. فطرت عشق به کمال مطلق و تنفر از نقص
- ۱۳۲.....۴-۲-۵. اثبات ولایت
- ۱۳۳.....۵-۲-۵. اثبات معاد
- ۱۳۴.....۳-۵. تحلیل و بررسی
- ۱۳۴.....۴-۵. مقایسه‌ی دیدگاه شیخ اشراق، آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) و امام خمینی (ره)

فصل ششم: رابطه و جایگاه معرفت فطری در میان دیگر معرفت‌های دیگر

- ۱۳۷.....۱-۶. مدخل بحث
- ۱۳۸.....۲-۶. رابطه‌ی معرفت فطری با معرفت غریزی
- ۱۳۸.....۱-۲-۶. ماهیت غریزه و معرفت غریزی
- ۱۳۹.....۱-۱-۲-۶. تفاوت‌های انسان و حیوان
- ۱۴۴.....۲-۲-۶. ویژگی‌های معرفت غریزی
- ۱۴۴.....۳-۲-۶. تحلیل رابطه‌ی معرفت فطری با معرفت غریزی
- ۱۴۴.....۴-۲-۶. تحلیل دیدگاه شیخ اشراق، آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) و امام خمینی (ره)
- ۱۴۶.....۳-۶. رابطه‌ی معرفت فطری با معرفت حسی
- ۱۴۶.....۱-۳-۶. ماهیت معرفت حسی
- ۱۴۶.....۲-۳-۶. ویژگی‌های معرفت حسی
- ۱۴۶.....۱-۲-۳-۶. معرفت مشترک بین انسان و حیوان
- ۱۴۷.....۲-۲-۳-۶. تعلق به جزئیات
- ۱۴۷.....۳-۲-۳-۶. تعلق به ظواهر اشیاء
- ۱۴۷.....۴-۲-۳-۶. محدودیت زمانی و مکانی

- ۱۴۸.....۵-۲-۳-۶. انفعال‌پذیری.
- ۱۴۸.....۶-۲-۳-۶. خطاناپذیری.
- ۱۵۰.....۳-۳-۶. تحلیل رابطه‌ی معرفت فطری با معرفت حسی.
- ۱۵۱.....۴-۳-۶. تحلیل دیدگاه شیخ‌اشراق و آیت‌الله شاه‌آبادی و امام خمینی.
- ۱۵۱.....۱-۴-۳-۶. دیدگاه شیخ‌اشراق.
- ۱۵۳.....۲-۴-۳-۶. دیدگاه آیت‌الله شاه‌آبادی و امام خمینی.
- ۱۵۴.....۴-۶. رابطه‌ی معرفت فطری با معرفت عقلی.
- ۱۵۴.....۱-۴-۶. ماهیت معرفت عقلی.
- ۱۵۵.....۲-۴-۶. ویژگی‌های معرفت عقلی.
- ۱۵۵.....۱-۲-۴-۶. ادراک کلیات (قدرت تجرید و ترکیب).
- ۱۵۶.....۲-۲-۴-۶. ثبات و جاودانگی.
- ۱۵۶.....۳-۲-۴-۶. یقینی بودن.
- ۱۵۶.....۳-۴-۶. تحلیل رابطه‌ی معرفت فطری با معرفت عقلی.
- ۱۵۶.....۴-۴-۶. نظریه‌ی این همانی عقل و فطرت.
- ۱۵۸.....۱-۴-۴-۶. نقد دیدگاه فوق.
- ۱۵۹.....۵-۴-۶. تحلیل دیدگاه شیخ‌اشراق، آیت‌الله شاه‌آبادی و امام خمینی.
- ۱۵۹.....۱-۵-۴-۶. دیدگاه شیخ‌اشراق.
- ۱۶۰.....۲-۵-۴-۶. دیدگاه آیت‌الله شاه‌آبادی و امام خمینی.
- ۱۶۳.....۵-۶. رابطه‌ی معرفت فطری با معرفت شهودی.
- ۱۶۳.....۱-۵-۶. معنای قلب.
- ۱۶۳.....۱-۱-۵-۶. جایگاه قلب در میان دیگر ابزارهای معرفت.
- ۱۶۴.....۲-۵-۶. ماهیت معرفت شهودی.
- ۱۶۵.....۳-۵-۶. ویژگی‌های معرفت شهودی.
- ۱۶۵.....۱-۳-۵-۶. بی‌واسطه‌بودن.
- ۱۶۵.....۲-۳-۵-۶. یقینی بودن.

- ۱۶۵.....خطاناپذیر بودن.....۳-۳-۵-۶
- ۱۶۵.....غیرقابل انتقال بودن یا توصیف‌ناپذیر بودن.....۴-۳-۵-۶
- ۱۶۶.....تحلیل رابطه‌ی معرفت فطری با معرفت شهودی.....۴-۵-۶
- ۱۶۶.....تحلیل ارتباط معرفت فطری با معرفت شهودی از دیدگاه شیخ اشراق، آیت الله شاه آبادی و امام خمینی.....۵-۵-۶
- ۱۶۶.....دیدگاه شیخ اشراق.....۱-۵-۵-۶
- ۱۶۷.....دیدگاه آیت الله شاه‌آبادی و امام خمینی.....۲-۵-۵-۶
- ۱۶۷.....تحلیل و بررسی.....۶-۶
- ۱۶۸.....مقایسه‌ی دیدگاه شیخ اشراق، آیت الله شاه‌آبادی و امام خمینی.....۷-۶
- ۱۶۹.....جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....۱۶۹
- ۱۷۲.....فهرست منابع.....۱۷۲

مقدمه

وجود فطرت در نهاد آدمی یکی از مباحث مهم و بحث‌انگیز در میان موافقان و مخالفان آن است. خصوصاً در نگاهی درون دینی با توجه به تأکیدی که در آیات و روایات بر فطرت شده است، فطرت از جایگاه ممتازی برخوردار است. نظریه‌ی فطرت به لحاظ تعلق به حوزه‌ی انسان‌شناسی، تأثیرات مهمی بر حوزه‌های وسیعی از علوم انسانی می‌گذارد. یکی از این علوم معرفت‌شناسی است.

معرفت‌شناسی از موضوعات بسیار مهم در حوزه‌ی فلسفه در دوره‌ی معاصر به شمار می‌رود، تا جایی که گفته شده است فلسفه معرفت‌شناسی است نه وجودشناسی. معرفت‌شناسی در مقام اثبات بعد از بسیاری از مسائل عقلی قرار دارد، چراکه دارای مقدمات فراوانی است که بدون کسب آن‌ها، فهم مسأله‌ی شناخت دشوار خواهد بود؛ ولی از نظر ثبوت بر همه‌ی آنان مقدم است؛ زیرا تا نظریه‌ی معرفت حل نشود، طرح مسائل فلسفی، کلامی و... سودی ندارد.^۱

معرفت‌شناسی از چنان تأثیری برخوردار است که پیدایش بسیاری از نگرش‌های تازه در همه‌ی زمینه‌ها مستقیم یا غیرمستقیم تحت تأثیر دیدگاه‌های معرفت‌شناسی و تغییر و تحولات آن است.^۲ معرفت‌شناسی یا نظریه‌ی معرفت، علمی است که به ارزیابی معرفت‌های انسان با هدف تعیین موارد صادق و کاذب معرفت از میان ادعاهای معرفتی می‌پردازد.^۳

بحث "معرفت فطری"، بحثی است که از یک‌سو با مسئله‌ی "فطرت" مرتبط است و از سوی دیگر با مباحث "معرفت‌شناسی" پیوند می‌خورد. از این‌رو در نگاهی جامع به این بحث نباید از هر دو طرف آن غفلت نمود. دو وجهی بودن نظریه‌ی معرفت فطری از شاخصه‌های مهم و درخور توجه این موضوع است.

مسأله‌ی شناخت برای انسان مسأله‌ای بسیار مهم است که به لحاظ روح انسانی مسئله‌ای حیاتی است، چراکه عالی‌ترین امتیاز انسان بر غیر خود در داشتن آگاهی و شناخت است. به عبارت دیگر انسان موجودی آگاه است که فعالیت‌هایش از آگاهی نشأت می‌گیرد. شناخت

^۱ عبدالله جوادی آملی، معرفت‌شناسی در قرآن، چاپ هفتم، (قم: اسراء، ۱۳۹۰)، ص ۲۱.

^۲ منصور شمس، آشنایی با معرفت‌شناسی، چاپ دوم، (تهران: طرح نو، ۱۳۸۴)، پیش‌گفتار.

^۳ محمد حسین‌زاده، معرفت‌شناسی، چاپ ششم، (قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰)، ص ۱۷.

برای آدمی بسان نردبانی است که با صعود بر آن، انسانیت انسان را تعالی بخشیده و او را ممتاز می‌گرداند.

اگرچه شناخت با جان آدمی عجین است، ولی فرآیندی پیچیده است که انسان در پیمودن مسیر آن با تناقضات، ابهامات و سؤال‌های فراوانی مواجه شده است که با وجود ژرف‌نگری و بحث‌های پردامنه از سوی اندیشمندان پیرامون شناخت، هنوز مسئله‌ی شناخت با دشواری‌های گفته‌شده مواجه است.

مسئله‌ی مهمی که باید بدان توجه کرد، این است که دست‌یابی به یک شناخت حقیقی و یقینی یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های بشر از دیرباز تاکنون بوده است. در همین جایگاه است که سخن از معرفت فطری به‌عنوان معرفتی پایه‌ای و یقینی از سوی برخی از اندیشمندان مطرح می‌شود.

شیخ اشراق، آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) و امام خمینی (ره) از جمله اندیشمندانی هستند که به این معرفت و بسط آن پرداخته‌اند. در این رساله به تبیین دیدگاه سه اندیشمند مذکور در باب معرفت فطری می‌پردازیم.

فصل اول:

کلیات

۱-۱. تبیین مسأله

مسئله‌ی معرفت به اذعان بسیاری از اندیشمندان، دشوارترین مسائل فلسفه است که با وجود بحث‌های مفصلی که پیرامون آن صورت گرفته است، هنوز بسیاری از ابعاد آن در هاله‌ای از ابهام است.

اگر بتوان تاریخ فلسفه را در نزاع میان عقل‌گرایان و تجربه‌گرایان خلاصه کرد. بی‌تردید اثبات و رد نظریه‌ی معرفت فطری و تبیین و تقریر هر چه روشن‌تر از آن، رکن مهمی در دو دیدگاه عقل‌گرایی و تجربه‌گرایی به شمار می‌رود.

به‌طور کلی، عقل‌گرایان معتقدند که ذهن مجموعه‌ای از فطریات دارد که زمینه‌ی معرفت پیشین را فراهم می‌سازد. در مقابل، تجربه‌گرایان وجود چنین فطریاتی را انکار می‌کنند. آنان معرفت پیشین و فهم ما از حقایق ضروری را به این همان‌گویی‌ها و قضایای تحلیلی محدود می‌کنند که برگرفته از تعریف‌های دلخواه از واژگان است.

نکته‌ی قابل توجه این است که معرفت فطری و معرفت‌های شبیه آن نظیر معرفت‌های پیشینی و قبل از تجربه در میان مدعیان و طرفدارانش از تقریر یکسانی برخوردار نیست. مروری گذرا بر تاریخچه‌ی بحث از معرفت فطری نشان‌دهنده‌ی فراز و فرودهایی است که این معرفت با آن مواجه بوده است. در میان فلاسفه‌ی غرب، اندیشمندانی چون افلاطون و دکارت آن را ارج نهاده، جایگاهی رفیع برای آن قائل شده‌اند. در مقابل، اندیشمندانی چون جان‌لاک در نفی و انکار آن کوشیده‌اند.

فیلسوفان اسلامی در پذیرش معرفت فطری متفق‌القول هستند. در میان طلایه‌داران فلسفه‌ی اسلامی، نگاه شیخ‌اشراق به معرفت فطری نقطه‌ی روشن و قابل ملاحظه‌ای در بحث از این معرفت محسوب می‌شود. وی معرفت را به فطری و غیرفطری تقسیم نموده است. و معرفت غیرفطری را وام‌دار و وابسته‌ی معرفت فطری دانسته است.

در میان کاروان حکیمان اسلامی در دوران معاصر، حکیم عارف آیت الله شاه‌آبادی (ره) که خردش آیینی‌اندیشه‌های ناب فلسفی ابن‌سیناها، شیخ‌اشراق‌ها و ملاصدراهاست و قلبش لبریز از حضور و شهود حقایق ناب عرفانی است با بهره‌گیری وافر از تعالیم ناب وحیانی، تقریری از معرفت فطری ارائه می‌دهد که نقطه‌ی اوجی در پرداخت به این معرفت در دوران معاصر محسوب می‌شود. وی با سامان دادن به براهین عقلی با تمسک به مقتضیات فطرت، شاهکاری فلسفی خلق نموده است، طوری که در منظومه‌ی معرفت فطری که وی ترسیم نموده است، عالی‌ترین معرفت‌های بشری با قوت تمام حضور دارند.

اندیشه‌ی آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) در باب معرفت فطری، در اندیشه‌ی تابناک شاگرد و مریدش امام خمینی (ره) تداوم یافت. امام خمینی (ره) با بهره‌گیری از آموزه‌های استاد، بحث معرفت فطری را توسعه داده و با نوآوری‌هایی در آن زمینه بر بالندگی این نظریه افزوده است. رساله‌ی پیش‌رو عهده‌دار تبیین دیدگاه‌های سه اندیشمند مذکور در باب معرفت فطری است.

۱-۲. سؤالات تحقیق

الف) سؤالات اصلی

۱. شاخصه‌های معرفت فطری از دیدگاه شیخ‌اشراق، آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) و امام خمینی (ره) چیست؟
۲. مصادیق معرفت فطری از دیدگاه این سه اندیشمند کدام است؟

ب) سؤالات فرعی

۱. جایگاه معرفت فطری در میان اقسام دیگر معرفت چیست؟

۱-۳. فرضیه‌های پژوهش

۱. از دیدگاه هر سه اندیشمند معرفت فطری، معرفتی بدیهی، عمومی و خطاناپذیر است که در ذات آدمی به‌طور مشترک وجود دارد.
۲. مصادیق فطری از دیدگاه شیخ‌اشراق، عبارت است از: تصوراتی چون مفهوم وجود، تصدیقاتی هم‌چون «کل بزرگ‌تر از جزء است» و تمامی محسوسات. مصادیق فطری از دیدگاه

آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) و امام خمینی (ره) عبارت است از: معرفت به وجود خداوند، اسما و صفات او، معرفت به خویشتن، معاد، ولایت و... .

۳. معرفت فطری، معرفتی مستقل از گونه‌های دیگر معرفت و دارای ویژگی‌های منحصر به فرد خویش می‌باشد.

۱-۴. اهمیت (یا ضرورت) پژوهش

مکتب فلسفی شیخ‌اشراق یکی از بزرگ‌ترین مکاتب فلسفه‌ی اسلامی است، وی به‌عنوان صاحب این مکتب در بیانات مختلفی از فطرت انسانی سخن گفته است و در تقسیم‌بندی معرفت، آن را به دو قسم فطری و غیرفطری تقسیم نموده است و هر معرفت غیرفطری را بر معرفتی فطری مبتنی دانسته است. از این‌رو بررسی معرفت فطری از نگاه شیخ‌اشراق سبب بازشناسی معرفت‌شناسی وی می‌شود.

آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) به‌عنوان شخصیتی که از نوابغ دوره‌ی معاصر به شمار می‌رود، دانش آموخته‌ی مکتب حکمت متعالیه و دست‌پرورده‌ی عرفان ناب عارفان شیعی و جامع معقول و منقول بوده است، ابداعاتی علمی در نظریه‌ی فطرت دارد که به مثابه‌ی گرانگه تفکر و مکتب حکمی او، از منزلت و موقف ممتازی برخوردار است، طوری که از ایشان به حق به عنوان "فیلسوف فطرت" یاد می‌شود. بررسی آراء بدیع ایشان در زمینه‌ی فطرت، دریچه‌ای نو و پربار به روی معرفت‌شناسی می‌گشاید و توانایی معرفت فطری در بازنمایی حقایق را آشکار می‌سازد.

امام خمینی (ره) که از شاگردان برجسته‌ی آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) محسوب می‌شود و حکم دایره‌المعارفی از اندیشه‌های قویم آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) را دارد، صراحتاً از تأثیرپذیری و الگوبرداری خویش از استادش در باب فطرت یاد نموده است و البته بر نوآوری خویش در آن زمینه نیز تصریح نموده‌اند. از این‌رو بررسی آثار امام در زمینه‌ی معرفت فطری، علاوه بر آنکه می‌تواند تکمیل‌کننده‌ی اندیشه‌های آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) باشد، گامی نو در مسیر بازشناسی معرفت فطری است.